
Рецензії

Михайло ГЛУШКО

ЦІННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Пономар Л.Г. Народний одяг
Правобережного Полісся середини ХІХ —
середини ХХ століть
(Історико-етнографічний атлас. Словник) /
Л.Г. Пономар. — Київ : Бизнесполиграф,
2014. — 267 с. : іл.**

Останніми роками українські етнологи, на жаль, не надто часто тішать шанувальників традиційно-побутової культури українського народу фундаментальними дослідженнями. Мабуть, і через те, що будь-яке з них вимагає довголітньої скрупульозної праці, дуже часто чорнової і невдячної для автора. Тому вихід у світ книжки Людмили Пономар «Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ — середини ХХ століть (Історико-етнографічний атлас. Словник)» справді є непересічною подією в сучасному українознавстві.

Рецензована праця вирізняється від інших передусім тим, що незвична за формою — поєднує в одному виданні словник й етнолінгвістичний атлас традиційного вбрання населення Середнього та Західного Полісся. Через це народознавцю довелось вирішувати не лише цілу низку складних за характером дослідницьких проблем, а й видавничих. Не могли не позначитись на підготовці зазначеного дослідження інші чинники, передусім відсутність до сьогодення історико-етнографічного атласу України і вимушене відселення автохтонів із значної частини населених пунктів, що в 1986 р. опинились у так званій Чорнобильській зоні. Нарешті, етнолог не могла проігнорувати об'єктивний чинник, зокрема те, що одягу становить значна сукупність предметів, а сама вона різниться за статтю, віком, соціальним статусом, функціональним призначенням, походженням тощо, відзначається регіональними особливостями і вузьколокальною специфікою «технічно-художнього оформлення, що виявляється у колористиці, орнаментиці, доповненнях і загальному силуеті» [8, с. 6].

Зазначені та інші труднощі Л. Пономар пододала успішно завдяки сумлінному опрацюванню творчого доробку своїх попередників, серед якого з особливим пієтетом згадує праці Катерини Матейко, передусім її славнозвісний етнографічний словник «Український народний одяг», Ярослава Прилипка та Наталії Гаврилюк. Науковий досвід останньої особливо став їй у нагоді, позаяк, за словами Л. Пономар, є «вершиною українських ареалогічних (картографічних. — М. Г.) досліджень» (с. 6). До речі, у монографії Н. Гаврилюк «Картографирование явления духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев)» багато уваги приділено географії поширення елементів родильної обрядовості саме поліщуків [1, с. 68 (карта № 2), 72 (карта № 3), 76 (карта № 4), 78 (карта № 5)]

та ін.¹ Її ж досвід згодом перейняла інша київська дослідниця — Ірина Несен, студіюючи традиційну структуру і реліктові форми весільного ритуалу Середнього Полісся [10, с. 128—129 (карти № 1—4)]. Інакше кажучи, народна культура поліщуків, на відміну від культурних надбань представників інших історико-етнографічних регіонів та районів України, відтворена картографічним методом поки що найкраще.

Полісся неодноразово перебувало в центрі уваги лінгвістів, передусім діалектологів, на результати яких часто спирається у своєму дослідженні Л. Пономар. Щоправда, за останні два десятиліття географія діалектологічних студій українських мовознавців значно розширилась, а кількість публікацій з народної лексики у різних періодичних і неперіодичних виданнях помітно збільшилась. Через це, мабуть, нові діалектологічні розвідки не завжди вчасно потрапляють до рук сучасних етнологів, зокрема й автора рецензованої праці. Маємо на увазі деякі публікації відомого знавця народного одягу населення саме Поліського краю, житомирського лінгвіста Галини Гримашевич [6; 7]. Одна з її статей («Лексичний атлас назв одягу та взуття середньополіського діалекту: спроба інтерпретації») була б для Л. Пономар особливо корисною, оскільки на основі докладного аналізу картографічного мовного матеріалу фахівець із Житомира виділила в досліджуваній ділянці традиційної культури характерні для автохтонів Середнього Полісся лексеми, виявила низку лексико-семантичних опозицій, окреслила в межах цього етнографічного району сім діалектних зон та визначила властиві для кожної з них назви [5]. Порушеної теми безпосередньо стосується монографія «Назви одягу та взуття Правобережного Полісся», яку ще в 90-х роках минулого століття підготували до друку житомирські науковці на чолі з відомим українським діалектологом, професором Миколою Никончуком [9].

Але зазначені бібліографічні опущення сповна компенсують власні польові етнографічні та мовознавчі матеріали, які Л. Пономар збирала понад тридцять років — упродовж 1977—2008 років. Географія її науково-пошукової роботи охоплює

¹ Різні явища родильної обрядовості українців загалом і поліщуків зокрема відтворені у дослідженні Н. Гаврилюк на дев'ятнадцяти картах. Польовий етнографічний матеріал для їх картографування етнолог збирала на всіх теренах Полісся [1, с. 271—273, 275—278].

342 населені пункти України (Волинської, Рівненської, Житомирської та Київської обл.), тобто від Західного Бугу до Дніпра, і 15 — Білорусі (Брестської обл.) (с. 5—6). Сітку атласу становить 338 поселень сучасної України і 9 — Білорусі (Брестської обл.) (с. 13, 139—142). Окрім Правобережного Полісся, дослідниця відвідала ще деякі населені пункти суміжних історико-етнографічних районів — Волині (Іваничівський, Локачинський і Луцький р-ни Волинської обл.; Рівненський р-н Рівненської обл.; Баранівський, Житомирський і Новоград-Волинський р-ни Житомирської обл.) та Середнього Подніпров'я (Васильківський, Макарівський р-ни Київської обл.). Зауважимо й інший цікавий нюанс: на відміну від значної частини сучасних українських етнологів, автор відповідально поставилась до історико-етнографічного районування України, що засвідчує карта № 1 (с. 156). Зокрема, на цій карті немає надуманого деякими львівськими народознавцями Підгір'я як окремої етнографічної одиниці [3], а також ототожнення історико-етнографічних районів та регіонів України з географічними, історико-політичними чи адміністративно-територіальними одиницями [2]. Загалом маємо достатньо підстав стверджувати, що, визначаючи мережу поліських населених пунктів задля збору автентичних етнографічних матеріалів з ділянки народної одягу, дослідниця врахувала і багатющій досвід польової науково-пошукової роботи українських ді-

алектологів. Більше того, упродовж 1994—1996 років вона була безпосередньою учасницею діалектологічних експедицій Інституту української мови ім. О.О. Потебні НАН України, студіюючи традиційний убір поліщуків Чорнобильського і Поліського районів Київської обл. (с. 4).

Словник одяжі Правобережного Полісся налічує понад 1000 назв. Він побудований за принципом групування лексем згідно з науковою класифікацією видів народного убрання (натільний, поясний, нагрудний, головні убори тощо). Спершу автор подає стислу характеристику загальнорегіональним типам одягу, відтак регіонально-локальним, поодиноким (локальним) і спорадичним типам певного виду вбрання. Для наочного уявлення назв і реалій традиційної одяжі поняття в коментарях подані за принципом побутування назв, а самі реалії широко проілюстровані конкретними зображеннями — кольоровими світлинами учасників наукових мандрівок, передусім самої Л. Пономар, а також сучасних фотографів — Миколи Семинога, Валерія Скібінського та ін. Текст дослідження ще доповнює з десяток репродукцій чорно-білих світлин невідомих авторів першої третини ХХ ст. Загалом, за нашими підрахунками, словникову частину книжки прикрасили 200 зразків ілюстративного матеріалу.

Атлас одягу населення Правобережного Полісся відображає просторове побутування його назв та самих компонентів. Він охоплює 64 карти (загальні, лексичні, етнографічні) з коментарями. Як уже зазначалося, атлас відкриває карта історико-етнографічного районування України. Друга карта містить дані про географію поширення українських говорів. Відтак 58 наступних карт безпосередньо стосуються одягу, зокрема, його загальних назв («одяга», «старий одяг») (карти № 3—4), назв частин сорочки (вставки на плечі, клина чи вставки під плечем, манжетів рукавів), крою та оздоблення низу жіночої сорочки наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. (карти № 5—9), назв жіночої спідниці (вовняної домотканої, полотняної, її поясу і зав'язок), застібок (дротяного гачка та петлі), матеріалу й узору тканини, з якої шили спідниці наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. (карти № 10—15), видів жіночого поясного одягу відповідно в середині ХІХ ст., наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. та у 20—30-х рр. ХХ ст. (карти № 16, 17, 19). Картогра-

фічним методом відтворено поширення назв і побутування самих реалій народної одяжі автохтонів Середнього і Західного Полісся інших видів: жіночого фартуха (карти № 20, 21), чоловічих штанів (карти № 22, 23), жіночого нагрудного і верхнього одягу (карти № 18, 24—28), жіночих зачісок і головних уборів (карти № 29—39), чоловічих головних уборів (карти № 40, 41), взуття (карти № 42—44), поясів (карти № 45—47) і прикрас (карти № 48—51). Дві карти (№ 52, 53) стосуються поширення комплексів чоловічого одягу відповідно наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. і в 50—60-х рр. ХХ ст., три карти (№ 54—56) — поширення комплексів жіночого наряду відповідно в середині ХІХ ст., наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. та у 20—30-х рр. ХХ століття. На чотирьох картах (№ 57—60) на основі ізоглос (ліній, якими на лінгвістичних картах позначають межі поширення певного мовного явища) назв полотняної і вовняної домотканої спідниці, верхнього суконного одягу та ізопрагм (ліній, що окреслюють ареали поширення реалій, архаїка яких підкріплена давніми назвами) видів жіночого поясного одягу визначено діалектне й етнографічне членування досліджуваного краю, що своєю чергою дозволяє простежити райони найбільш інтенсивних іноетнічних контактів місцевих поліщуків у мовній і культурній сферах, передусім з білорусами та поляками. Пасма ізопрагм зведених карт № 61—63 окреслюють поширення західного і східного ареалів у межах Західного та Середнього Полісся, а також ареалів, які об'єднують Західне і Середнє Полісся та центральні й північні ареали Правобережного Полісся. Нарешті, остання (№ 64) карта має зацікавити етнологів найбільше, позаяк зображені на ній пасма ізоглос й ізопрагм відтворюють діалектний та етнографічний поділи Правобережного Полісся.

Отже, згідно з матеріалами словника й етнолінгвістичного атласу традиційної одяжі населення басейну ріки Прип'яті та її правобережних приток, наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. межі Західного і Середнього Полісся збігалися переважно з межами поширення двох діалектів поліського наріччя — середнього і західного, про що вже була мова і в одній з наших публікацій [4]. Найголовніший висновок Л. Пономар звучить так: «Пасма ізоглос [...] традиційних назв **хвартух** «спідниця»,

сирнега «свита», **плат** «намітка», **шитик** «шкіряний пояс» виділяє пограниччя між західнополіським, середньополіським говорами у межиріччі Стоходу і Стиру, яка проходить близько до межі між західнополіськими говірками, визначеної в Атласі української мови [...], у працях О.М. Євтушенка [...] та Г.Л. Аркушина [...]. Південне пограниччя виділяється близько межі, визначеної в Атласі української мови, але північніше [...]. Пасмо ізопрагм [...] — верхнього одягу з овечого сукна, полотняної спідниці, типів сорочки за оздобленням, що підсилюється протиставленням інших етнографічних явищ, виділяє межу в межиріччі Стиру та Горині...» (с. 7).

Завершуючи розмову про атлас, змушені зауважити й один його суттєвий недолік. Зокрема, на деяких картах (№ 8, 9, 15, 16, 18, 19, 36—39, 53, 54) розмір текстового шрифту супровідних легенд настільки дрібний, що їх неможливо прочитати навіть за допомогою збільшувального скла (лупи). Винен у цьому не автор, а видавництво, яке порушило вимоги подачі й оформлення внутрішньої виражальної інформації книжки відповідного виду. Щоправда, етнологам від цього ніскільки не легше, позаяк на всіх зазначених картах відтворена географія поширення конкретних етнокультурних реалій — сорочки, спідниці, різних видів жіночого поясного одягу тощо.

Частково цей недолік етнографічних карт компенсує словник назв народного одягу поліщуків та його окремих компонентів, а також узагальнені матеріали, викладені у вступній частині рецензованого видання. Під час праці з ним читач може скористатися також різними списками, що супроводжують «Словник одягу Правобережного Полісся» — скорочень найменувань джерел, досліджених автором населених пунктів, назв убрання Правобережного Полісся в алфавітному порядку, опитаних етнологом інформаторів. Окремий список карт відкриває «Атлас».

Словом, рецензована праця Людмили Пономар є кращим зразком сучасних наукових студій етнокультурних надбань українського народу загалом і поліщуків зокрема. Її результати можуть стати надійним ґрунтом для подальшого поглибленого з'ясування різних народознавчих аспектів, причому пов'язаних не лише з традиційним одягом, а й зі значно ширшим колом дослідницьких проблем — з походженням автохтонів Правобережного Полісся та

їхньої культури, історичним розвитком української народної матеріальної і духовної культури різних видів, етнокультурних контактів і зв'язків поліщуків як зі спорідненими етнографічними групами, так і зі сусідніми етносами тощо. Сподіваємось також на те, що невдовзі широке коло українських читачів матиме змогу студіювати узагальнене (у формі монографії) історико-етнографічне дослідження автора про народний одяг Середнього та Західного Полісся середини ХІХ — середини ХХ століття.

1. Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н.К. Гаврилюк. — Київ : Наукова думка, 1981. — 279 с. : карты.
2. Глушко М. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ — початку ХХІ ст.) / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 2009. — Вип. 44. — С. 179—214.
3. Глушко М. Підгір'я — окрема етнографічна одиниця України? / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 2013. — Вип. 48. — С. 299—318.
4. Глушко М. Середнє Полісся у системі етнографічного районування України: локалізація, межі (За матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ — початку ХХІ ст.) / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 2008. — Вип. 43. — С. 15—33.
5. Гримашевич Г. Лексичний атлас назв одягу та взуття середньополіського діалекту: спроба інтерпретації / Галина Гримашевич // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації. — Львів, 2006. — С. 145—153.
6. Гримашевич Г. Назви постолів у поліських говорах / Галина Гримашевич // Волинь—Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир, 2001. — Вип. 6. — С. 189—196.
7. Гримашевич Г. Одяг і взуття Житомирщини в повір'ях та обрядах / Галина Гримашевич // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція. — Львів, 2010. — С. 563—579.
8. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник / Катерина Матейко. — Київ : Наукова думка, 1996. — 196 с.
9. Назви одягу та взуття правобережного Полісся / під ред. проф. М.В. Никончука. — Житомир : [б. в.], 1998. — 230 с.
10. Несен І.І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ—ХХ ст.) / І.І. Несен. — Київ : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. — 276 с. : іл., карти.